

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

ROGIER VAN REEKUM

DOM, DOMMER, DIER

Recensie van: René ten Bos (2008) *Het geniale dier. Een andere antropologie*. Amsterdam: Boom, 280 pp.

Krisis, 2008, Issue 3

www.krisis.eu

‘Het is misschien niet waar, maar een mooie gedachte is het wel.’
René ten Bos, *Het geniale dier*, p. 240

Waarom juist nu een boek schrijven over de domheid van de mens, zoals René ten Bos met zijn nieuwe boek heeft gedaan? Het is volgens mij niet moeilijk goede redenen te vinden. Zomaar een voorbeeld: alle financiële bollebozen moesten de afgelopen maanden toegeven, strategisch of niet, dat zij de ‘crisis’ niet de baas waren. De financiële jungle van exotische producten was niet langer door hen en hun modellen te behappen. In plaats van *wisdom* was paniek de reactie van de *crowd*. Met domheid geslagen moesten handelaren toezien hoe hun vernuftig opgebouwde winsten verdampten als waren ze er nooit geweest. Bankiers waanden zich lange tijd in een losgezongen wereld waar zij de regels maakten en de aardse economie niet meer telde. Het ongebreideld kapitalisme leek een ontsnapping aan de natuur en haar noodzakelijkheden te beloven. Niets bleek minder dom. De ontsnapping bleek een illusie, een waanbeeld, des te dommer omdat het zichzelf slim achtte. Het slimste wordt in een ommezwaai het domste: dat is nu echt een crisis. Om een crisis te begrijpen, moeten we onze domheid opnieuw leren kennen. Maar kunnen we de domheid wel vatten als begrijpen juist haar tegendeel is?

Wordt met de collectieve erkenning van tekortkoming uit monde van ministers en bankiers het domme niet juist ontkend? Het lijkt er inderdaad op dat de ene slimmigheid (‘deregulering is goed!’) onderuitgehaald wordt met een volgende slimmigheid (‘deregulering is gevaarlijk!’) zonder dat de domheid als zodanig besproken wordt. Crises laten niet alleen onze domheid zien, maar tonen ook aan hoe lastig het is om zulke domheid te kennen.

Het mooie aan Ten Bos’ nieuwe boek is dat het een poging is om over deze verborgenheid van het domme na te denken en zo onze domheid beter te leren kennen. Om het domme te betrappen, gaat Ten Bos in *Het geniale dier* even voorspelbaar als creatief te werk. Hij doet in principe wat iedere filosoof zou doen, namelijk zoeken naar de herkomst van ons begrip van domheid om vervolgens nauwgezet de verschillende dimensies van het begrip te kunnen ontvouwen. Maar juist omdat het hier de domheid betreft, moet Ten Bos zijn analyse op een bijzondere manier aanpakken. Alleen door zelf niet in de val van de analist-die-beter-weet te trappen, kan hij de domheid besluipen en vangen. Het boek vormt een even spannend als verassend verslag van Ten Bos’ jachtpartij.

De achtervolging begint door vast te stellen dat onze domheid alles te maken heeft met onze verhouding tot dieren. Wie de domheid wil vangen, zit achter het dierlijke aan. Direct blijkt echter dat Ten Bos niet van plan is om een systematische analyse van het dier te maken. Dat zou immers leiden tot allerlei slimmigheden over het dier en niet tot inzichten over de domheid. Ten Bos komt met een onschoolse aanpak waarin voortdurend tussen disciplines gewisseld wordt:

‘Ik begon materiaal te verzamelen over dieren en de neiging van mensen ze te onthullen. [...] Al dit ongelijksoortig materiaal moest van filosofisch commentaar worden voorzien en nu eens niet uitsluitend gebruikt worden als illustratie bij een verhaal over dierenrechten, dierengevoelens of dierenethiek. [...] Het resultaat is een “experimenteel” boek, geschreven voor dierenliefhebbers met filosofische belangstelling en voor filosofieliefhebbers met belangstelling voor dieren’ (p. 10).

Het is dus niet Ten Bos' bedoeling om zich te mengen in lopende, disciplinaire discussies. Allerlei fragmenten uit de biologie, filosofie, films, games, liedjes, poëzie, strips, tekeningen, tv en eigen ervaringen worden op speelse manier aan elkaar geregen. Zonder een of ander disciplinair gedefinieerde slimmigheid probeert Ten Bos onze verhouding tot dieren te verkennen.

Uit het materiaal ontwaart Ten Bos twee lijnen. Aan de ene kant moet de mens zich steeds verlossen van zijn domme, dierlijke bestaan: het dierlijke is hier het domme dat onder controle moet worden gebracht. Aan de andere kant moet de mens zich juist als dier leren zien teneinde zijn domheid als mens te vatten: het dierlijke biedt hier een manier om de blik te verbreden. Dat is allemaal niet zo erg vernieuwend. Wel interessant is dat Ten Bos overtuigend laat zien dat beide manieren van denken steeds naast elkaar bestaan. Daarmee neemt hij afstand van het idee dat mensen zich steeds verder zouden verwijderen van de natuur, dat de menselijke cultuur – haar kennis, *Vernunft* en beschaving – ons steeds verder van de natuur en haar dieren zou afzetten. Onze verhouding tot dieren is niet te vatten als een cumulatieve verwijdering, of dat nu begrepen moet worden als een toename of een afname van domheid. In de meest uiteenlopende contexten – van taxidermie en biologie tot films en politieke filosofie – laat Ten Bos zien dat onze verhouding tot dieren altijd onzeker is. Juist door dieren onder controle te brengen, bijvoorbeeld door ze op te zetten en tentoon te stellen, tonen we onze ongemakkelijkheid ten aanzien van dieren. Immers, waarom zouden 'loslopende' dieren niet onder controle zijn? Ook een vereenzelviging met dieren biedt geen soelaas. Dit leidt doorgaans tot het imiteren van dieren, en wat is er menselijker dan zulk eigenaardig gedrag. Volgens Ten Bos verhullen al deze pogingen tot dierenduiding het feit dat onze verhouding tot het dier helemaal geen uitgemaakte zaak is. Niet alleen is het dierlijke moeilijk te vatten en binnen te dringen, maar wanneer we met veel moeite iets denken te weten te komen over dieren, blijkt al snel dat we vooral iets over onszelf te weten zijn gekomen. We hebben onszelf met het dier proberen te vergelijken. Naarmate we het dier dieper in de ogen kijken en er meer over te weten komen, wordt vooral duidelijk dat we behoorlijk in de war zijn. Welk dier maakt zich nu zo druk over andere dieren? Alleen een dier dat flink de weg kwijt is. De mens is bijzonder slim geworden, brengt een

heel arsenaal aan techniek en kennis in stelling om de dieren te temmen en te begrijpen, maar wordt daardoor steeds aan het twijfelen gebracht over zijn eigen intelligentie: is het wel zo slim om geen dier te willen zijn?

Wat is er dan zo uitdagend, zo provocatief, aan het dier? Hoe stelt het ons zelfvertrouwen op de proef? Volgens Ten Bos zijn dieren zeer bedreven in het verstoppertje, verhullen en verschuilen: ze blijven op de achtergrond van hun omgeving. Sterker nog, ze lijken daar nauwelijks moeite voor te doen. Juist door in de eigen omgeving te blijven en niet veel meer te doen dan waar ze goed in zijn, verdwijnen dieren naadloos in hun natuurlijke achtergrond. Het is deze onverstoorbare inbedding van het dier die voor ons zo onwaarschijnlijk is, even belachelijk als fascinerend. Juist door zo dom te zijn is het dier in staat niet dom te *kunnen* zijn. Ten Bos stelt een duidelijke affiniteit tentoon met deze dierlijke genialiteit en de denkers die deze kant van het dier hebben proberen te belichten. Hij vindt allerlei medestanders: vooral filosofen, maar ook dichters, schrijvers, filmers, artiesten, wetenschappers en, niet te vergeten, dieren zelf. De pleitbezorgers van de dierlijke genius vertrekken in de analyse van Ten Bos vanuit dezelfde stellingname: het domste wat de mens kan doen, is zich wijsmaken dat het geen dier is. Deze denkers¹ zijn tegen de hoogmoed, maar uiteraard niet door er kritiek op te hebben. Experimenteren is voor hen belangrijker dan beter weten. Iets heel goed snappen is best handig, maar hoe te *ontsnappen* aan de onnoztheid die dat met zich meebrengt?

Alleen door zich voortdurend te ontmenselijken, kan de mens beginnen zijn verwarring over het dier en zichzelf te bedaren. Ten Bos gaat dan ook steeds op zoek naar de 'drempelzones' tussen mens en dier. 'Kinderen, zwervers, comateuze patiënten, papagaaien, apen [...] zweven ergens op die drempel' (p. 160). Hoewel we een hele verzameling aan mensen en dieren expliciet op zulke drempels situeren – we hebben het dierlijke nodig om ze te kunnen identificeren – wil Ten Bos laten zien dat het überhaupt typisch menselijk is om zich op deze drempel op te houden. Het domme van de mens bestaat nu juist in de pogingen die drempel te overstijgen, daarin worden mensen al te menselijke monsters. Juist dan worden we beesten. Juist dan zien mensen zich gewettigd om andere levende wezens, mensen en dieren, grootschalig aan zich te onderwerpen.

Dom genoeg associëren we deze al te menselijke trekken dus met dierlijkheid.

Het sterke aan Ten Bos' drempelkwesties is vooral dat ze het mogelijk maken om allerhande schijnidentificaties tussen mens en dier aan te wijzen. In deze schijnidentificaties wordt de zogenaamde kloof tussen mensen en dieren geslecht, terwijl ze daardoor juist de nabijheid van dier en mens verhullen en een verkenning van die nabijheid beletten. Twee voorbeelden. De vertroeteling van dieren, die even duidelijk tot uitdrukking komt in dierenrechten als in de dierenbegraafplaatsen, is een al te menselijke identificatie met het dier, een knullig optreden dat het dier uit beeld duwt. De sociobiologie ontwerpt schijnidentificaties door eerst het dier te zien als nutsmachine en vervolgens te beweren dat ook de mens uiteindelijk zo'n dier is. Alsof zuinigheid en functionaliteit niet slechts menselijke slimmigheden zijn die hoogstens metaforisch van toepassing zijn op dieren. In deze schijnidentificatie wordt de genialiteit van het dier ontkend, de eigen wereld wordt het dier ontnomen zodat we het kunnen knuffelen en begrijpen. Het is al dom om te denken dat de mens geen dier is, maar nog dommer is het om de mens gelijk te stellen met het dier door het dier te vermensen. Wanneer we binnen de grenzen van een discipline blijven, zoals de sociobiologie, valt de dwaasheid van deze identificaties niet zo op, maar juist wanneer we, zoals Ten Bos, schuin door het materiaal gaan, wordt duidelijk hoe dom veel van onze gekoesterde dierduidingen zijn. Het is in dit opzicht dat Ten Bos' boek daadwerkelijk meer te bieden heeft dan een persoonlijk reisverslag.

Het geniale dier is een speels en experimenteel boek waarvan niet precies duidelijk is wat het probeert te bereiken. Maar juist door deze tactiek lukt het Ten Bos om disciplinaire domheid te betrappen. Door met behulp van filosofie tussen de disciplines te kunnen schuiven, lukt het om allerlei beperkingen in beeld te brengen. Het boek laat zich dus ook lezen als een kennispolitieke verhandeling. Het dier, zoals Ten Bos het in beeld brengt, is universitair explosief. De disciplinaire scheidingen die berusten op tegenstellingen tussen de slimme mens en het domme dier, geciviliseerde stad en barbaarse wildernis, cultuur en natuur worden opgeblazen door hen die het dier serieus nemen. Immers, wanneer we het dier serieus nemen, wordt duidelijk dat de verwijdering tussen mens en dier een

mythe is. De corresponderende verwijdering van disciplines moest wel leiden tot verwarring. Het dier, Ten Bos inclusief, heeft lak aan zulke intelligente tegenstellingen en steekt de kloof gedurig en zonder pardon over. Het dier laat zien dat die scheidingen hun eigen stupiditeiten met zich meebrengen. Inmiddels zijn er natuurlijk allerlei nieuwe *studies* ontstaan die de oude grenzen van de academie hebben aangevallen. Ook binnen gekoesterde disciplines gelden de tegenstellingen tussen slimme cultuur en domme natuur niet meer als vanzelfsprekendheden. Maar juist in deze slechtingen van grenzen schuilen ook gevaren, zo kunnen we met Ten Bos begrijpen. Dit geldt in het bijzonder voor brave interdisciplinair die de kloof tussen mens en dier willen 'overbruggen' en roepen dat mensen toch echt dieren zijn. Zij bedoelen met 'overbruggen' maar al te vaak dat Gamma en Alfa binnen moeten komen van het buitenspel: het eten staat op tafel. Onze verhouding tot het dier is helemaal geen kwestie van overbruggen, maar juist van differentiëren. Het probleem is niet dat de mens en het dier zover van elkaar af staan, maar dat het verschil met dieren zo moeilijk te ontwarren is. Daarom zijn mens-dierdebatten doorgaans ook zo heftig. Ze gaan over de grondslagen van academische verkaveling. Voor de dierlijke academicus kan expertise binnen kaveltjes echter nooit het allerbelangrijkste zijn. Deze hedendaagse universalist wil altijd een paar schuinse vluchtwegen behouden, mochten de geleerde kaders te beknellend worden.

Rogier van Reekum is socioloog (UvA) en filosoof (UvA). Hij promoveert aan de ASSR binnen het project 'Citizenship, National Canons, and the Issue of Cultural Diversity'. Sinds april 2008 is hij redactielid van *Krisis*.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

¹ Het heeft niet zoveel zin om op te noemen wie deze denkers zijn. Het boek staat vol namen. Het belangrijkste is niet wie ze zijn, maar waarin ze met elkaar delen. Om de meest prominente figuranten dan toch maar te noemen: Nietzsche, Deleuze, Agamben en Sloterdijk.